

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.24.1.195-202>

Isotta Nogarola: *Elegija v slavo cianskega podeželja*

Prevedla Alex Tadel

Elegija v slavo cianskega podeželja, edino ohranjeno delo v verzih avtorice Isotte Nogarole, opeva posest, ki jo je imela plemiška družina Nogarola v bližini Verone. Pesnica bukoličnim motivom idiličnega podeželja doda ajtiološki mit o zgodovini jezera, ki se je nahajalo na omenjeni družinski posesti. Jezero po nimfi Ciane, ki jo poznamo predvsem iz Ovidovih *Metamorfoze* (5.409–470), poimenuje Cianum ter okoliško pokrajino povzdigne v domovanje mitološkega bitja in vir pesniškega navdiha.

Isotta Nogarola (1418–1466) je bila humanistična avtorica italijanskega 15. stoletja. Poleg pričujoče elegije so se ohranila naslednja njena dela: obsežen korpus pisem, naslovljenih na pomembne literarne in politične osebnosti njenega časa, dialog o tem, ali je bolj grešil Adam ali Eva, več priložnostnih govorov, ki jih je imela pred meščani Verone, ter *consolatio* za zbirko, ki jo je ob smrti svojega sina pripravil beneški patricij Antonio Marcello.¹ Nogarola kot novolatinska pisateljica z javno kariero v Beneški republiki

1 Večina ohranjenih Nogarolinih del je natisnjena v Abel, Eugenius in Sandor Appónyi, ur., *Isotae Nogarolae Veronensis opera quae supersunt omnia, accedunt Angelae et Zenevrae Nogarolae epistolae et carmina* (Dunaj: Gerold, 1886), nekaj jih je še v rokopisih; prim. Stevenson, Jane, *Women Latin Poets: Language, Gender and Authority from Antiquity to the Eighteenth Century* (Oxford: Oxford University Press, 2005:512). Obstaja angleški prevod Nogarolinih proznih del v King, Margaret L., in Diana Robin, ur. in prev., *Complete Writings of Isotta Nogarola* (Chicago: University of Chicago Press, 2003) ter italijanski prevod dialoga v Gardenal, Gianna, »Isotta Nogarola«, v: *Le stanze ritrovate. Antologia di scrittrici venete dal Quattrocento al Novecento*, ur. Arslan, Antonia et al. (Benetke: Eidos, 1991:1–14). Pričujoča elegija je na voljo v dveh angleških prozih prevodih: Parker, Holt, »Angela Nogarola (ca. 1400) and Isotta Nogarola (1418–1466): Thieves of Language«, v: *Women Writing Latin: From Antiquity to Early Modern Europe*, ur. Churchill, Laurie et al. (New York: Routledge, 2002:2:265–80); Cox, Virginia, *Lyric Poetry by Women of the Italian Renaissance* (Baltimore: John Hopkins University Press, 2013). Pri svojem prevodu sem uporabila Abelovo verzijo iz leta 1886, dostopno na <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k57191129?rk=42918;4> (dostop 12.9.2022).

sredi 15. stoletja nikakor ni bila osamljen primer.² Od konca 14. stoletja lahko v Italiji najdemo številne avtorice, ki so se pomembno razlikovale od svojih srednjeveških predhodnic. Medtem ko se je iz srednjega veka ohranila skoraj izključno samostanska produkcija, avtorice italijanskega 15. stoletja niso nujno prebivale v samostanih, njihovo pisanje pa se ni več omejevalo na nabožne tematike. Dodatno posebnost lahko v aktivnosti beneških pisateljic vidimo v tem, da za razliko od svojih sodobnic iz drugih delov Italije niso pripadale vladarskim družinam, čeprav so seveda vse prihajale iz zgornjih družbenih slojev. Njihovo pisanje tako ni bilo prvenstveno v službi politike in diplomacije, temveč jim je bilo do neke mere omogočeno gojiti literarne in akademske interese.

Vprašanje je, ali pri Nogaroli in njenih sodobnicah lahko govorimo o literarni aktivnosti, ki bi se lahko na kakršenkoli način primerjala s karierami humanistov, kot so Guarino Guarini, Francesco Barbaro ali Francesco Filelfo. Pisale so v kulturnozgodovinskem kontekstu, ki je bil na splošno sovražno nastrojen proti ženski izobrazbi, in le v izjemnih primerih je ženska dosegla stopnjo šolanja, ki ji je omogočala pisanje v klasični latinščini. Predsodki so posledično omejili tudi vrste besedil, za katere so se ženske odločale – v veliki večini gre za pisma. Literarizirano in stilizirano humanistično pismo, čeprav pogosto zanimiv literaren artefakt samo po sebi, je služilo predvsem tkanju stikov med posamezniki in iskanju sodelovanja ali pokroviteljstva v karieri, katere center so bila filozofska, politična in zgodovinska dela, s katerimi poveujemo humanistične učenjake. Izven institucionalnih okvirjev ženske niso imele ali spodbude ali možnosti, da bi se preizkusile v čem drugem kot v korespondenci. V njihovih pismih pogosto najdemo misel, da jim je dovolj že samo veselje, ki jim ga prinaša študij, in da si ne bi želele kariere in časti, ki pripadata moškim – kar seveda lahko razumemo kot sarkazem, ali pa stoletja pred pojavom modernega feminizma tudi ne nujno. Po drugi strani Nogarola in njene beneške sodobnice operirajo z znanjem, veščinami in vrednotami, ki se jih ne bi sramoval noben humanist: natančno posnemajo ciceronijansko latinščino, poznajo širok izbor tako latinskih kot grških avtorjev, poudarjajo pomen razgledanosti in retorike in tako dalje.

Z vidika recepcije antične književnosti je še posebej zanimiv odnos, ki se vzpostavi med osamljeno žensko avtorico in skoraj izključno moško grško in rimsko tradicijo. V duhu humanizma, ko je antični precedens intelektualni dejavnosti podarjal vrednost in legitimnost, je odsotnost ženskih klasičnih modelov predstavljala problem, ki ga ne gre zanemarjati. V 15. stoletju je bilo široko dostopno delo le ene (pozno)klasične avtorice, Probe, ki je v svojem centonu Vergilijevo *Eneido* priredila tako, da pripoveduje zgodbe iz Svetega pisma. Od ostalih so se večinoma ohranila le imena, ki jih zasledimo v drugih

2 Ta kratek pregled se omejuje na avtorice, ki so pisale v latinščini.

avtorjih, medtem ko besedila srednjeveških predhodnic v 15. stoletju niso prišla v igro kot zgled bodisi zaradi nedostopnosti bodisi zaradi humanističnega okusa. Poleg tega v antični književnosti najdemo malo ženskih likov, pri katerih bi bili pozitivno poudarjeni njihovo znanje, spretnost ali učenost, in veliko seksističnih izjav o ženskah. Prvim humanistkam je tako antika ponujalo bolj malo zgledov, kaj šele spodbud – problem, ki postane pomembna tema v njihovem pisanju. To seveda ne pomeni, da njihovi teksti neprestano polemizirajo z dojemanjem žensk v antičnih avtorjih. Večinoma gre za bolj posredno obravnavanje problema, njihovo pisanje pa do neke mere tudi izraža strinjanje z antičnimi in humanističnimi ideali ženske identitete.

Ena izmed najbolj opaznih posebnosti besedil ženskih avtoric humanizma je drugačen repertoar likov in tem iz antičnih tekstov, ki pride v ospredje. V Nogarolini prozi je najbolj opazen slogovni model Cicero, ki je seveda služil kot temeljni zgled skoraj vsem piscem 15. stoletja, ki niso občudovali le njegovih del, ampak so želeli posnemati in obuditi tudi ideal politika, filozofa in govornika, združenega v eni osebi, ki jim ga je predstavljal. Nogarola, ki se Ciceru ni mogla približevati kako drugače kot v dikciji in frazeologiji, je čutila morda presenetljivo sorodnost z grškim filozofom Evklidom. V svojih pismih je pogosto citirala anekdoto, v kateri se megarski filozof preobleče v žensko, da lahko navkljub prepovedi vstopa tujcem pride v Atene in tam poslušá Sokratova predavanja, in predstavila željo po znanju kot nekaj, kar presega meje ne samo državljanstva, ampak tudi spola.³ Predvsem pa v pisanju humanistk postanejo pomembne antične avtorice in učenjakinje:⁴

V Platonovem krogu ni manjkalo žensk, ki so se ukvarjale z božansko filozofijo, na primer Lastenija iz Mantineje in Aksioteja iz Flija, ki si je, pravijo, nadela moška oblačila, da se je lahko učila pri njem. Koliko pesmi je že počastilo Kornelijo, mater bratov Grakh! Naši predniki so pravilno naredili, ko so za kasnejše rodove ohranili spomin na izjemno Probo, Adelfovo ženo, po veri kristjanko, za katero pravijo, da je bila tako učena, da je znala Vergila na pamet, in ki je napisala jasno in prelepo različico Nove zaveze.

Nogarolina pisma so polna seznamov antičnih žensk, ki so slovele kot filozofinje, učiteljice in pisateljice ali se kako drugače odlikovale po intelektualni dejavnosti. Od žensk z zgornjega seznama se je z besedili ohranila le Proba, a tovrstni katalogi so vseeno jasno pričali o antičnih predhodnicah; s tem so lahko humanistke spodbujali in upravičevali, čeprav jim niso mogli nuditi oprijemljivih zgledov. Medtem ko se Nogarola v pismih omejuje predvsem na zgodovinsko izpričane osebnosti, pa se v *Elegiji v slavo*

3 Avel Gelij 7.10.1-4. E. g. Abel, *Isotae Nogarolae Opera*, 250–51.

4 Abel, *Isotae Nogarolae Opera*, 43.

cianskega podeželja osredotoči na nimfo Ciane in jo preoblikuje v vzor in navdih za svoje pisanje.

Nogarolina pesnitev kot številna dela v elegičnih distihih ni napisana v ljubezenskem ali žalovalnem vzdušju, ki naj bi bilo značilno za elegijo. Pastoralni motivi na začetku nas morda spomnijo na Vergilijeve *Ekloge*, vendar osrednja mitološka zgodba ne pušča dvoma, da so bile Nogarolin glavni zgled Ovidove *Metamorfoze*. Elegija se začne s pozdravom idilični pokrajini (1–10), ki je že v uvodnem distihu z izrazi *fontes*, *recessus*, *silva* jasno umeščena v tradicijo pesniško navdihujočega kraja. Omemba Apolona, Bakha in Muz dodatno poudari poetološko tematiko. Zelo verjetno je, da gre pri verzih 11–36 za interpolacijo.⁵ Nogarolina elegija se je ohranila v tiskani izdaji iz leta 1563.⁶ Skoraj sto let po avtoričini smrti jo je natisnil član rodbine Nogarola po imenu Francesco in verjetno dodal verze, ki govorijo o obiskih raznih znamenitih mož na družinski posesti, med katerimi je največ prostora posvečenega Giovanniju Navageru, njegovemu službovanju v Veroni in prijateljstvu z Nogarolo. Ker je bila Nogarola še otrok v času, ko se je Navagero mudil v Veroni, lahko predvidevamo, da je verze 11–36 Francesco preračunljivo dodal izdaji, posvečeni Bernardu Navageru, Giovannijevemu potomcu in novo izvoljenemu kardinalu Verone. Obseg interpolacije bi morda lahko omejili na 19–36: tako se znebimo hvalnice Navageru, ostaneta pa omembi Giovannija Pontana, Nogarolinega sodobnika in pisca elegij, in Partenope(je), sirene, ki se v Vergilovih *Georgikah* pojavi kot vir navdiha. Ta dva poudarka se ujemata s celoto.

Kratek opis ugrabitve Prozerpine in njenih posledic (37–54) neposredno sledi opisu idilične pokrajine (če odmislimo interpolacijo). Takšna na prvi pogled nezdržljiva kombinacija lokacije *locus amoenus* in nasilnega dogajanja je značilna za Ovida. Medtem ko Ovid v svoji verziji mita o Prozerpini opiše sicilski gaj, od koder nato Pluton ugrabi Cererino hčer (*Met.* 5.385–408), se Nogarola osredotoči na oddaljeno podeželje okoli Verone, ki nimfi Ciane služi kot nadomestek njenega sicilskega doma, čigar idilo je Pluton nepopravljivo uničil. Sicilski *locus amoenus* se po ugrabitvi Prozerpine spremeni v žaloben in nevaren kraj: reke, polne solz, narastejo in poplavijo, Etna bruha ogenj, Scila in Karibda sta v žalovanju za Prozerpino še bolj zlovešči. Preostanek elegije se posveti Ciani (55–92), nimfi iz Prozerpininega spremstva in pri Nogaroli njej posebej določeni varuhinji. V *Metamorfozah* Pluton oskruni jezero, čigar zavetnica je Ciane, in ta se v žalosti spoji z njegovimi vodami (5.420–437). Pri Nogaroli nimfa v strahu pred takšno žalitvijo zbeži s Sicilije in po dolgem tavanju najde zavetje na mestu, kjer je v 15. stoletju stala posest pesničine družine. Ciane ne postane dobesedno

5 Parker, »Angela Nogarola«, 14–15, Cox, *Lyric Poetry by Women*, 363.

6 Ohranjeni naj bi bili tudi trije rokopisi, s pomočjo katerih bi bilo morda možno ugotoviti pristanost verzov 11–36; prim. Stevenson, *Women Latin Poets*, 512. Nogarola, Isotta, *Isotae Nogarolae Veronensis Dialogus, quo, vtrum Adam vel Eua magis peccauerit, quaestio satis nota, sed non adeo explicata, continetur* (Benetke: Paolo Manuzio, 1563).

eno z jezerom, ki ga tu najde, temveč z njim ustvari tesno povezavo, ki združuje nimfo in njeno lokacijo. Pri Ovidu se takorekoč raztopi v svojih solzah, medtem ko je pri Nogaroli zveza z jezerom predstavljena veliko bolj pozitivno. Vrelec, ki napaja Cianino jezero, se lahko kosa s slavnim Aretuzinim vrelcem in je torej predstavljen kot vir pesniškega navdiha. Ciane v svojem novem zavetju in novem mitu ponovno zaživi kot poetološko pomenljivo bitje, varuhinja rodbine Nogarola in zgled njenim bodočim generacijam žensk.

Virginia Cox meni, da pričujoča elegija predstavlja nekakšen mitsko-topografski portret avtorice s poudarkom na čistosti in vzdržnosti. To povezuje z Nogarolino neobičajno izbiro neporočenega življenja izven samostana.⁷ Takšno predvsem biografsko ujemanje med avtorico in njenim likom lahko razširimo in Ciane razumemo kot navdih in prisposodbo Nogaroline poetološke prakse. Medtem ko iz latinske in novolatinske književnosti poznamo veliko število ženskih mitoloških bitij, ki pesnika spodbujajo in navdihujejo pri ustvarjanju, recimo Vergilijevo Aretuzo, so ta bitja sama po sebi pesniku snov le redko v omembe vrednem obsegu. Nasprotno pa Ciane pri Nogaroli ni samo alegoriziran vrelec navdiha, ampak osrednji lik, ki v svoji poštenosti, lepoti in čistosti navdihuje avtorico in posredno tudi njene naslednice. Če sprejmemo neke vrste poistovetenje avtorice s Ciane, ki ga umestitev nimfe na družinsko posest podpira, lahko glede na poudarek, ki ga elegija daje navdihu, zgledom in posnemanju le-teh – *fontes, aemula* – povezavo med avtorico in njenim likom razumemo tudi v poetološkem smislu. Medtem ko se Nogarola v pismih osredotoča predvsem na ženske iz preteklosti, ki služijo kot precedens za njeno pisanje, se v Elegiji odpira tudi vizija, ki sega v prihodnost. Če Nogarola postaja Ciane, Nogarolina poezija, ki se napaja ob Cianinem vrelcu, želi postati ta vrelec sam, torej zgled prihodnjim generacijam pesnic.

ELEGIJA V SLAVO CIANSKEGA PODEŽELJA⁸

Živeli, vrelci Ciana, ki nudite sladko zatišje –
 jezero, sredi pa gozd, z jelšami ves posejan.
 Živeli, zborov sestra aonidskih⁹ priljubljeni kraji!
 Bromij je redno vaš gost, Fojb z njim se rad tu mudi.
 Muze v vašem zavetju navdih mi za pesmi učene
 vedno, ko iščem ga tu, dajo v mojo korist.
 Že vrh Parnasa zapušča Apolon in vode Libetre,¹⁰
 teh visokih dreves krošnje da bi varoval.

5

7 Cox, *Lyric Poetry by Women*, 363.

8 Iskreno se zahvaljujem profesorju Marku Marinčiču za nasvete in izboljšave.

9 Muze.

10 Vrelec v Makedoniji, povezan z Muzami.

Sem že Liber hiti in Nize¹¹ višave prezira,
 tigre neustrašne v gaj vodi zeleni s seboj. 10
 [Koliko mož že naš dom je sprejel, vrednih tega imena,
 koliko slavnih rodbin že je v goste prišlo!
 Dragi sorodnik, prijatelj Gonzaga¹² pogosto prihaja,
 Mantovi srečni vladar, nam dobrodošel obisk!
 Večkrat Pontano¹³ v spremstvu je Muz pripotoval semkaj, 15
 kar ga prijetni je kraj s svojo lepoto prevzel,
 on, ki je z Lacija brégov Pieride¹⁴ pobegle priklical
 svojemu mestu v čast, Partenopeje¹⁵ poet.
 Kdo Navagera¹⁶ lahko bi izpustil, ki še pred nedavnim
 tebi, Verona, v prid z žezlom je red varoval? 20
 Zmeren je bil nam vladar, vse z uzdo enako je brzdal
 slavno, preslavno vršil tukaj je svojo dolžnost.
 Nekdaj v cvetu mladosti vneto so ga naučile
 sredi kirejskih¹⁷ vrhov Muze ljubiti modrost. 25
 Dokler na pol bo razdeljeval tok našo Verono,
 dokler bo hitri naš tok morje jadransko iskal,
 bosta cvetela pri nas ime Navagera in hvala,
 časten za vedno ostal nanj bo v srcih spomin.
 Zdaj se spominjam, je srečen spomin na čas, ko k nam v goste
 tak znamenit oblastnik priti se ni sramoval. 30
 Kakšen bleščeče bel dan je bil, srečen, kako blagodejen,
 z znamenjem kretskega¹⁸ lahko bi obeležili dan,
 ko sva se namenila prijetno kramljaje odkriti,
 kdo se je bolj pregrešil, kdo nam zapravlil je raj.
 On se na Adama stran je postavil, jaz skušala Evo 35
 sem ubraniti pred njim – ženska pač žensko podpre.]¹⁹
 Radost prinašaš, Cianum, zaklad si rodu Nogarola,
 dražji kot vrt Hesperid, hvalil bi te Alkinój!
 Nič ni čudno, če nimfi Ciane, ko sam je pustila
 dom na Peloru,²⁰ oddih ta je nudila posest: 40

-
- 11 Gorovje, kjer je odrasel Liber (Bakh, grški Dioniz). Že v antiki ni bilo povsem jasno, kje naj bi se Niza nahajala.
 12 Italijanska plemiška družina, ki je v Nogarolinem času vladala Mantovi.
 13 Giovanni Pontano (1426-1503), eden najvidnejših humanistov in pesnikov italijanskega 15. stoletja.
 14 Muze.
 15 Sirena, povezana z Neapljem, kjer se je Pontano rodil.
 16 Giovanni Navagero, veronski pretor v letih 1425 in 1436.
 17 Planota v bližini Delfov.
 18 Tj. z belo kredo, s katero so Rimljani zaznamovali srečne dni.
 19 Namig na Nogarolin dialog. V njem se Navagero kot sogovornik sicer ne pojavi.
 20 Severovzhodni rt Sicilije.

Éreba²¹ kralj je nekoč si Perzefono kruto prisvojil,
 Cerere ljubo je hčer z Etne ugrabil obal.
 Trinakris²² jokala je ob posilstvu; Perzefoni mili,
 ah, ko le bi lahko, sama bi šla na pomoč.
 Solz so polna jezêra, izviri in reke narasle, 45
 Etne ognjeni izbruh daljne je kraje zajel.
 Kdo bi verjel, da takrat je celo o Scile bolesi
 grozen govoril dokaz, lajanje sredi çeri?
 Strašna Karibda, še ti, kot pravijo, si žalovala,
 neobičajen tvoj jok morju primešal je solz. 50
 Nimfe potolkla je bol, bolečina jim srca je strla,
 ruvale so si lase, tavale prek širnih polj,
 kakor Evantke²³ so z bridkimi tožbami zrak napolnile,
 prsi so bile s pestjo, z nohti ranile obraz.
 Sred njih Ciane v krasni lepoti, poštenosti čisti – 55
 slavno je njeno ime – svetel sijaj je bila.
 Zvesta Ciane, Perzefoni najbolj vdana družica,
 ni se ganila od nje, ki je bila njena skrb.
 Cerera, mati obilja, v gnezdu je hčer obiskala:
 »Pazi, Ciane, mi hčer, hudega jo obvarúj! 60
 Njo, ki ti je zaupana, çuvaj, o zvesta Ciane!
 Vedno jo spremljaj, vsak tvoj naj uboga ukaz.«
 Nista prezrli ukaza, obe sta skrbno pazili,
 vendar mu nista ušli: Stiks je ukanil obe.
 Kaj naj stori? Kam naj se v grozi obrne çuvajka? 65
 Mar ni lastni njen çar bil še en razlog za strah?
 Zbegana, çisto iz sebe in slepa od silne bolesi
 na golih tleh obsedi, zebe jo, a ni ji mar.
 Končno se je odločila: zbežala bo iz domovine,
 zemlje, ki zdaj jo mrzi, ískat Avzonije²⁴ breg. 70
 Brž je odšla. Hesperije²⁵ meje in brege sicilske
 morje bučeçe deli: tod jo vodila je pot.
 Po mnogoterih nevarnostih vendar si je odpočila,
 našla pri nas je pristan, ko so pošle ji moçi.
 Kraj je po sebi krstila Cianum, saj tu, Aretuza, 75
 çudi se vrelcem, ki bi tvojim lahko bili kos.
 Vse od takrat je Cianum v ustih bil prednikov davnih,
 radost še dolgo po nas širilo to bo ime.

21 Podzemlje. »Ereba kralj« je torej Pluton (grški Had).

22 Sicilija.

23 Bakhove (Dionizove) zamaknjene spremljevalke.

24 Južna Italija.

25 Italija.

Nimfa prekrasna, Pahina ²⁶ sicilskega nekdanj odlika, danes Ciana, rodu našega vélika čast,	80
o daj, da bi dolga stoletja v slavi cvetela sin Nogarole in hči, ti, ki nad nami bediš!	
Vsako naj tebi sledi in tvoje življenje in čistost naše krvi naj dekle sebi vzame za zgled.	
Prosim te, ščiti to hišo, otroke in njih še otroke, čuvaj pred vsakršnim zlom, nimfa sijoča, naš rod.	85
Zima ledena nikdar naj rož živopisnih ne rani, suša neznosna nikdar tvojih naj polj ne sežge.	
Naj so tu jasni izviri, vsenaokrog zeleneči travniki, kačji naj stud tvojih ne skruni valov.	90
Naj prekosijo Paktol, ²⁷ ki zlata s seboj nosi zrna, in kar razsipa Ibêr Taga ²⁸ peščeni zaklad.	

Alex Tadel
University of Warwick
alex.tadel@warwick.ac.uk

---

²⁶ Jugovzhodni rt Sicilije.

²⁷ Reka v Lidiji, danes Sart çayı v Turčiji.

²⁸ Reka na iberskem polotoku, danes španski Tajo.